

Abstract

RhetoricaScandinavica, ISBN 1397-0534

No 63, 2013, pp 54--71

Publisher: Retorikförlaget AB

Author Jon Viklund, Uppsala University & Patrik Mehrens, Uppsala University.

Title "Rhetorization and the Concept of People in 1900th Century Sweden" [Retoriseringen av begreppet folk i 1800-talets Sverige].

Abstract This article discusses the concept of rhetorization. Apart from identifying traditional uses of the term, the article also offers a new definition, where rhetorization is understood as governed by changes in the argumentative orientation of symbolic expressions. Changes in argumentative orientation are in turn being described as due to the following factors: the amount and frequency of rhetorical topoi governing the meaning of symbolic expressions, as well as the ambiguity of these expressions. By using these criteria, rhetorical criticism can measure degrees of rhetorization. The article applies the theory of rhetorization in a reading of how the concept of "people" changes in 19th century Sweden.

Keywords argumentation, people, Volk, rhetorization, topoi.

Jon Viklund är forskarassistent i retorik vid Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.

Patrik Mehrens är lektor i litteraturvetenskap vid Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.

jon.viklund@littvet.uu.se & patrik.mehrens@littvet.uu.se

Jon Viklund & Patrik Mehrens:

Retoriseringen av begreppet folk i 1800-talets Sverige

Hur kan vi teoretiskt beskriva processer där vi uppfattar en ökad grad av retoricitet? Och när kan vi egentligen säga att något blivit retoriskt? I artikeln diskuteras processer av detta slag i termer av "retorisering". Författarna ger en beskrivning av hur termen traditionellt använts, men föreslår också en definition, där processen förstås utifrån förändringar i de symboliska uttryckens argumentativa orientering. Teorin illustreras i en diskussion av hur begreppet "folk" genomgår avgörande förändringar under 1800-talet.

Termen retorisering har sedan mitten av förra seklet använts för att beskriva förändringar i språkanvändning. Det gäller närmare bestämt förändringar som innebär att en viss form av språkbruk – exempelvis bruket av vissa bildliga uttryck, användningen av ett särskilt begrepp, hur vi resonerar kring och uttalar oss om ett visst ämne – blir *mer retoriskt*, det vill säga upplevs som mer verkningfullt eller associeras med formella drag som traditionellt förknippas med retoriken. Termen är problematisk i sin notoriska svårgripbarhet. Den definieras i regel aldrig, utan dess betydelse underförstås av den, ofta implicita, retoriksyn som präglar författaren i fråga. Vidare innefattar termen en idé om en process, nämligen övergången från ett ickeretoriskt till ett retoriskt tillstånd. Denna process har visat sig vara svår att beskriva, och i tidigare forskning finns egentligen inte något försök att teoretiskt förklara de mekanismer som kan tänkas ligga bakom retoriseringsprocessen.

Betydelseförändringar och betydelseförskjutningar uppstår konstant i språket och dessa skapar rum för nya typer av argument och alltså nya sammanhang för

argumentation. Vi kallar här sådana processer *retorisering*. Ett sätt att visa hur något ”blir retoriskt” är alltså att peka på hur nya möjligheter till argumentation öppnar sig i förhållande till en viss typ av symbolisk representation, till exempel ett begrepp eller ett bildligt uttryck. Det kan handla om små förändringar i ordbruk. I svensk politik har till exempel ”arbete” genomgått en betydelseförskjutning. Detta ord fylls nu med nya betydelser och används i nya sammanhang. I ordet ligger till exempel ofta numera implicita premisser såsom: ’en arbetare är någon som inte får bidrag’; ’en arbetare är någon som lägger ner en stor del av sin vakna tid på sitt arbete’. Ordet har alltså ackommoderats till en ny politisk ideologi samtidigt som det i viss mån har neutraliserats, det vill säga det framträder alltmer som ett till synes enkelt och naturligt tecken, och den tidigare så viktiga historiska förankringen i arbetarrörelsen och klasskampen är försvagad. Även det konservativa partiet Nya moderaterna framställer sig numera som ett ”arbetarparti”, och det är idag mycket möjligt för en ung bloggare med adligt ursprung att beskriva sig själv som tillhörande den ”arbetande klassen”.¹

Retorisering kan också handla om mera komplexa symboliska representationer i samhället som får konsekvenser för hur vi använder språk och bilder och hur vi förhåller oss till vissa föreställningar. Vårt förhållande till mat i dagens samhälle – hur vi talar om mat, hur mat representeras i underhållningsindustrin, i politiken, i reklam och så vidare – är exempelvis uttryck för en sådan diskurs som har genomgått stora förändringar de senaste decennierna. Här kan man i många fall inte peka på en specifik intention hos en avsändare att utöva en viss effekt hos en publik, men ändå kan man konstatera att dessa retoriska uttryck bär på argument och därmed påverkar oss på nya sätt. En kokbok handlar inte bara om mat utan också om andra saker – kanske familjevärderingar, livsstil, nationella och regionala identiteter eller politiska ståndpunkter – och dess lockelse för läsaren har sannolikt lika mycket att göra med identifikation och sådana värden som med maten i sig. Det är dock tydligt att samtidigt som maten och framställningen av mat i en rad sammanhang i dag framstår som något självklart, som vi konsumerar och talar om som om det vore alldeles naturliga referenser i våra liv, så har den laddats med nya förutsättningar, nya värden, och därmed en underliggande retorisk kraft: maten som ”god”, ”rättvis”, ”naturlig”, ”nära”, och så vidare.

I denna artikel vill vi alltså beskriva den teoretiska bakgrunden till begreppet retorisering. Retoriseringsteorin framstår möjligen som mest uppenbart relevant i vår egen tid. Vi är känsliga för betydelseförskjutningar, nya underförstådda argument och premisser i samtidens språkbruk, och analysen av sådana förändringar kan fästa uppmärksamheten på underliggande budskap och modedeföreteelser i tidens diskurser som påverkar oss i vår vardag. Men retorisering har förstås alltid varit ett återkommande fenomen i språket, och det är angeläget att också undersöka hur teorin kan appliceras på ett historiskt material. Vi kommer här att illustrera teorin med begreppet ”folk” som exempel.

1 Vi syftar på mediaprofilen Ebba von Sydow som i en omtalad radiointervju, apropå sin stora arbetsbörda och sina arbetande föräldrar (fadern skeppsredare och modern läkare), uttalade sig om sin identitet som arbetare; *PI, Studio ett*, 2005-10-24.

Retoriseringen av begreppet ”folk” i 1800-talets Sverige

”Folk” genomgick en väldokumenterad betydelseförskjutning från och med 1800-talets början. Detta gäller både ordet folk och det begrepp om folklig kultur som lyser igenom samtidens representationer av densamma. Den breda idéhistoriska forskningen om folkbegreppet kan fördjupas genom ett retoriskt perspektiv på processen som begreppet genomgår. Genom att undersöka den argumentativa orienteringen hos begreppet i skilda kontexter över tid är det möjligt att beskriva successiva tillskott av nya topoi. Ett syfte med artikeln är att antyda hur en sådan undersökning skulle kunna gå till.

Under det tidiga 1800-talet ”upptäcktes” den folkliga kulturen. Som historikern Peter Burke har visat sammanföll de bildade klassernas ”upptäckt” med att den traditionella folkkulturen började försvinna. I takt med att distansen ökade mellan den nya borgerliga kulturen och den traditionellt folkliga, blev folket och dess kulturella yttringar med ens intressant, exotiskt och till och med beundransvärt. Från en idéhistorisk synpunkt stod tyska tänkare och filologer som J.G. Herder, J. Görres, C. Brentano, A. von Arnim och bröderna Grimm som ett slags epokala banerförare. Traditionella konstformer som folkvisan och folksagan lyftes fram och beskrevs som organiskt vuxna ur folket. ”Folket” utgjorde därmed den konceptuella ramen för den traditionella kultur vari man tyckte sig se sin egen, sin regions eller nations spegelbild. För Herder var det tyska språket och den traditionella kulturen inte bara ett vittnesbörd om folkets historia utan också ett slags själ, en transcendental enhet som kunde lägga grunden till en större patriotisk gemenskap. Burke lyfter fram breda tematiska betydelsesammanhang som präglar den nya synen på folkkultur, inte minst primitivism, kommunalism och purism, och sätter dem i samband med estetiska och politiska förändringar i tiden.²

Från ett begreppshistoriskt perspektiv har inte minst Reinhart Koselleck beskrivit uppvärderingen av ordet *Volk* vid slutet av 1700-talet och under 1800-talet. Han talar rent av om en begreppslig kopernikansk vändning.³ Från att tidigare främst ha använts som en social beteckning på ”massan”, det obildade folket, växte det fram nya parallella betydelser inom politiken, konsten och inom andra områden, där den tydligaste betydelsevändningen låg i att folk i stor utsträckning användes som en positiv beteckning på nationen som ett kollektiv. Efter den franska revolutionen kunde till exempel ett krig eller en statsomvälvning legitimeras med ett ”i folkets namn”, i motsats till ”i Guds namn”.⁴ *Volk* framstod då, enligt Koselleck, som ett av samtidens nyckelbegrepp. I den postrevolutionära eran kom den politiska diskursen att präglas av sådana begrepp som kunde fyllas med och användas till att skapa nya betydelser som speglade det nya moderna samhället. I Tyskland växte *Volk* alltså

2 Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe* (London: Temple Smith, 1978), 3–22, 270–286.

3 Reinhart Koselleck et al., ”Volk, Nation, Nationalismus, Masse”, *Geschichtliche Grundbegriffe, Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, bd 7, red. Otto Brunner, Werner Conze & Reinhart Koselleck (Stuttgart: Klett-Cotta, 1992), 283.

4 Koselleck, ”Volk, Nation, Nationalismus, Masse”, 382–389. Jfr F-J Deiters koncentrerade genomgång av ”Volk” i *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, bd 9, Max Niemeyer Verlag, 2009, s. 1167, som anför samma ställe.

fram som ett begrepp som innefattade nya tankar kring nationen och dess historia. Längre tenderade det att fyllas med en visionär betydelse för samtidens tyskar. Tyskland var ju vid denna tid fortfarande splittrat i en mängd stater, och *Volk* användes ofta såsom ett begrepp som förespeglade en framtida nation.⁵

Sverige stod under starkt idémässigt inflytande från den tyska kulturen, och den kulturella utvecklingen kan, med viss fördröjning, på många plan ses som parallell med den i Tyskland. Som Lars Trägårdh har påpekat fanns under perioden förstås politiska skillnader i begreppet folk i Sverige och Tyskland. Först och främst var ju Sverige en sedan gammalt etablerad nation. Och vidare hade den svenska bonden en jämförelsevis privilegierad ställning: den hade aldrig genomgått perioder av trälldom, och kring 1800 hade bondeståndet en plats i den svenska ståndriksdagen.⁶ Ändå har man tydligt kunnat se paralleller mellan Sverige och Tyskland vad gäller begreppet folk. De visar sig inledningsvis framför allt i unga akademikers entusiasm inför vad man uppfattade som traditionell folklig kultur, i det Götiska förbundet och i romantiska litterära och konstnärliga kretsar, men också snart som en allmän trend i den spirande svenska borgerliga kulturen. Portalgestalten för denna rörelse var E.G. Geijer som med *Svenska folkvisor* (1814, tillsammans med Afzelius), *Svenska folkets historia* (1832–1836) och en rad andra skrifter förde vidare tankar, värderingar och språkliga uttryck från de tyska inspiratörerna.

Idéhistorisk forskning har alltså visat hur begreppet folk omdefinieras. Exemplet visar förtjänstfullt hur föreställningar om folk ändrades, och det ger en god grund för en beskrivning av hur begreppet får en ny argumentativ orientering. ”Folk” genomgår en process där det utvecklas från att vara ett objekt för kommunikation till att i högre grad bli ett verktyg för kommunikation. I retoriska termer utvecklas ”folk” till ett topos genom vilken det blir möjligt att utforma argument om politik, konst och kulturell identitet. Genom dess utbredning utvecklas begreppet till att bli en effektiv bärare av till exempel ideologi, klass och historia. Begreppet genomgår kort sagt en retorisering.

Tidigare användningar av termen retorisering

”Retorisering” är en relativt ny ordbildning.⁷ Troligen används den för första gången på ett mera systematiskt sätt som term i Ernst Robert Curtius *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (1948), i samband med diskussionen av historiska förändringar som uppstått på litteraturens område. Curtius talar om ”retoriseringen av den romerska poesin” från och med Ovidius tid, och pekar härmed på ett ökat

5 Koselleck, ”Volk, Nation, Nationalismus, Masse”, 382–389.

6 Lars Trägårdh, *The concept of the people and the construction of popular culture in Germany and Sweden, 1848–1933*, diss. Berkeley, University of Calif. (Ann Arbor. Mich.: Univ. Microfilms International, 1996), 57–99.

7 *Svenska Akademiens ordbok* innehåller inte (i likhet med andra stora historiska ordböcker som exempelvis *Oxford English Dictionary*) ordet ”retorisering”, men däremot ”retorisera”, vilket sägs gå tillbaka på nylatinets ”rhetorizare”, att tala eller skriva retoriskt, och finns belagt i Sverige sedan 1600-talet. De nyare betydelseerna av termen retorisering finner man inte i ordböcker, och termen definieras heller inte i retoriska lexikon.

bruk av vissa retoriska medel i litteraturen.⁸ Iakttagelsen är en bakgrundsförklaring till det nära förhållandet mellan poesi och prosa under medeltiden, två genrer som på den tiden föll under retorikens domäner. Curtius exemplifierar processen som leder fram till denna situation med hjälp av den retoriska övningen parafras, där unga män övas att göra prosa av poesi och poesi av prosa. Längre fram i studien talar han om retoriseringen av den engelska poesin under renässansen, särskilt i Shakespeares verk. Här betyder termen mera specifikt ett intensifierat bruk av vissa stilmedel, och får därmed förklara ett drag i det elisabetanska dramat som kritiker hade förbisett. Särskilt Shakespeareforskare inriktade sig enligt Curtius för mycket på intrig och karaktärsteckning, och förbisåg då den retoriska traditionen som så påtagligt präglade dessa dramer.⁹

Efter Curtius kan man grovt sett iaktta två teoretiska huvudinriktningar inom forskningen. Den ena, något äldre, utgår från en klassisk retorikförståelse och inriktar sig på förändringar inom den retoriska traditionen. Retoriseringen förstås där som en övergång från ett ickeretoriskt tillstånd till ett retoriskt, alternativt som en övergång från en kanoniserad retorik – förankrad i statsstatens medborgerliga funktioner – till en begränsad eller rent av ytlig retorik. Øivind Andersen ger under rubriken ”Retorisering av kulturen” uttryck för en sådan utveckling i beskrivningen av kejsartidens och den senantika tidens retorik. Denna process är synligast från och med augusteisk tid då uppvisningstalen började tränga ut ”den ekte retorikken”. Andersen pekar på hur deklamationer och annan epideiktisk retorik under kejsartiden alltmer också blev en litterär genre, och denna ”retorikkens litterarisering följdes i keisertiden av litteraturens retorisering”.¹⁰

Bakom Andersens historieskrivning kan man ana George Kennedys välkända uppdelning i en ”primär” och en ”sekundär retorik”, formulerad i *Classical Rhetoric and its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times* (1980). Dessa termer används för att tydliggöra en utveckling från muntlighet till skriftlighet, från övertygande till narration, och från substans till stil.¹¹ Processen, eller rättare sagt resultatet av denna process, betecknas som *letteraturizzazione*. Denna term – debatterad i forskningen¹² – återfinns hos Laurent Pernot som lyfter fram *letteraturizzazione* och retorisering som motsvarigheter: den förra betecknar en process genom vilken ”forms and procedures belonging to rhetoric are transposed into

8 Jfr dock C.S. Baldwins artikel ”Cicero on Parnassus”, *Modern Language Association*, 42:1 (1927), 106–112, där ”rhetorication” används vid ett par tillfällen; Baldwin avser då ett slags retoriska, närmare bestämt stilistiska, inslag, dels i en av de bilder Chaucer ger av ett narrativ, dels i poetiken under klassisk tid.

9 Ernst Robert Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (Bern: Francke, 1954 [1948]), s. 158, 335. Termen retorisering används i anslutning till Curtius exempelvis av Paul E. Prill i en diskussion av ”the process by which poetry was ’rhetorized’ in the literature of the Roman Empire” samt ”in the Carolingian period”; ”Rhetoric and Poetics in the Early Middle Ages”, *Rhetorica* 5:2 (1987), 129–147 (särsk. 130).

10 Øivind Andersen, *I retorikkens hage* (Oslo: Universitetsforlaget, 1995), 255, 257, 265.

11 George A. Kennedy, *Classical Rhetoric and its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times*, 2 uppl. (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1999), 1–5.

12 Se t.ex. Jane Sutton, ”The Death of Rhetoric and its Rebirth in Philosophy”, *Rhetorica* 4:3 (1986), 203–226.

literature”, medan den senare betecknar processen genom vilken litteraturen ”opens itself to the techniques of speaking”.¹³

Den andra användningen av termen retorisering är dekonstruktiv. Enligt denna teoretiska tradition är alla diskurser i någon mening retoriska, och retoriseringen betecknar en förskjutning eller ”disseminering” av språklig betydelse. Förgrundsgestalten inom denna tradition är Paul de Man som använder termen, särskilt i frasen ”rhetorization of grammar”, för att beskriva en form av dekonstruktion, det vill säga en process i texten vari mening blir instabil, i första hand genom användningen av troper och figurer.¹⁴ Retoriken ligger inte i författarens strategier utan i en motsättning mellan å ena sidan grammatik, som får beteckna ordningen eller normen i språket, och retorik, som utmärker språkets inneboende förmåga att, till exempel genom retoriska frågor eller ironier, skapa obestämbarhet.

Termen retorisering (*rhetorization*, *rhetorication*, *rhetoricization*, *Rhetorisierung*, *rhétoricisation*, osv.) har därefter, ofta utgående från någon av dessa två traditioner, använts i alla tänkbara sammanhang, och med en närmast oöverblickbar betydelse-spridning. En avledning av termen ser vi exempelvis i *deretorisering*, som använts med olika betydelser inom vitt skilda områden som retoriskt inriktad bibelforskning och postmodern historiografi.¹⁵ I en nordisk kontext kan man notera några ytterligare exempel. I linje med den traditionella retorikhistoriska användningen av termen talar till exempel Hans Erik Johannesson i en lexikonartikel om en ”avgörande retorisering” i och med strävandet efter *eloquentia* i den nylatinska poesin i Europa vid tiden för humanismens genombrott på 1500-talet.¹⁶ Kurt Johannesson, för att ta ännu ett svenskt exempel, använder termen i en annan mening när han talar om ”retoriseringen’ av fursterollen och hovmiljön” under renässanstiden: härskare sågs som, och måste vid denna tid också agera som, levande *exempla*. Och de var tvungna att i varje situation förkroppsliga och vidareutveckla de dygder som associerades med fursterollen, även ceremonierna skulle på samma sätt utarbetas så att exemplets makt upprätthölls.¹⁷ På ett annat ställe lägger Johannesson ett nytt innehåll i retoriken när han diskuterar den klassiska retoriken som en ”hjälpvetenskap” i analyser av äldre litterära texter, något han beskriver som ”retoriseringen av litteraturvetenskapen”.¹⁸ I en artikel om retorikens förhållande till lingvistik från

13 Laurent Pernot, *Rhetoric in Antiquity* (Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2005), 196.

14 Paul de Man, ”Semiology and Rhetoric”, *Diacritics*, 3:3 (1973), 27–33, särsk. 29.

15 Se Lauri Thuren, *Derhetorizing Paul. A Dynamic Perspective on Pauline Theology and the Law* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2000), i vilken termen deretorisering snarast betyder ’att avtäcka retoriken’ i texterna; jfr Hayden White, ”The Politics of Historical Interpretation: Discipline and De-Sublimation”, *The Content of the Form. Narrative Form and Historical Representation* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987) där de-rhetoricization betecknar ett slags disciplineringsprocess inom 1800-talets historieskrivning för att undkomma den nära förbindelsen med retoriken som präglad äldre historieskrivning.

16 Erik Johannesson, ”Latinsk litteratur”, *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se/latinsk-litteratur>.

17 Kurt Johannesson, ”Gustav Vasa och renässansen”, *Livrustkammaren* 15:7/8 (1980), 211.

18 Kurt Johannesson, ”Retorik – ett nytt universitetsämne?”, i *Retorikkens relevans*, red. Øivind Andersen & Kjell Lars Berge (Oslo: Norsk sakprosa i samarbeid med Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening, 2003), 134.

1988 – ”Er språket egentlig retorisk?” – använder Kjell Lars Berge termen retorisering för att beskriva en mera grundläggande retorisk process i språket. Enligt Berge är alla meningsbärande delar av språket styrda av det retoriska, från morfologi till text: retoriken är en immanent egenskap i språket som bestämmer hur språket är sociokommunikativt konstituerat. Betydelskillnader på olika nivåer i språket uppstår i en process från något ickeretoriskt (något strikt ”grammatiskt”, ”logiskt”, eller ”faktiskt”) till något retoriskt. Ett till synes neutralt avledningsmorfem i norskan som -het och -dom, det ena ett äldre nordiskt morfem och det andre ett yngre inlån, kan visa upp skillnader mellan olika attityder som användaren har till ordet i fråga. *Fridom* kan i en viss kontext ge ett högtidligare och rent av mera nationalistiskt intryck än *frihet*, enligt Berge, något språkbrukaren måste vara aktsam på.¹⁹ Termen retorisering används här således i en relativt vid mening om betydelskillnader i språket.

Topik och argumentativ orientering

Termen retorisering har under de senaste decennierna alltså använts på ett skiftande vis, beroende på retoriksyn eller graden av reflexion kring retorikbegreppet. Den har inte desto mindre riktat ljuset mot en viktig och alltför obeaktad aspekt av retoriken, nämligen dess föränderlighet. I flera tidigare undersökningar har grundläggande retoriska processer pekats ut i namn av retorisering, till exempel ifråga om stilistiska förändringar, intensifiering av persuasiv verkan eller uppkomst av ambiguitet i förhållande till ett visst symboliskt uttryck. Men även om dessa aspekter kan vara en del av uttrycket för retoriseringen är det inte de som utgör själva mekanismerna i processen.

Som vi antydde inledningsvis har vår förståelse av retoriseringsprocessen att göra med den argumentativa orienteringen och den argumentativa kraften hos ett yttrande, en bild eller något annat slags symbolisk representation. Retorisering är en process vari den referentiella funktionen hos en sådan representation i stigande grad präglas av en argumentativ funktionalitet. I retoriseringsprocessen finner vi att ett ökande antal retoriska topoi sätts i förbindelse med en given representation, och vi ser hur dessa förbindelser förstärker det argumentativa värdet av symbolen. Ett symboliskt uttryck, som till exempel begreppet ”folk”, samlar därmed på sig möjliga argument varigenom det låter sig användas i fler sammanhang, ja i sig själv utvecklas till ett topos. När ”folk” i allt större grad blir en plats som man vänder sig till så kan man tänka sig att mängden av topiker som associeras med detta begrepp ökar.

En av källorna till denna förståelse av retoriseringen är Oswald Ducrots och Jean-Claude Anscombres så kallade radikala argumentativism. De använder själva inte begreppet, men de har utvecklat en argumentationsteori som är behjälplig vid beskrivningen retoriseringsprocesser. Enligt dessa franska lingvister har varje

19 Kjell Lars Berge, ”Er språket egentlig retorisk?”, i *Vad är retorik?* (1988) (MINS 29), red. Kjell Lars Berge (Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet, 1988), 46–71, särsk. 64.

yttrande – oavsett intention – en argumentativ orientering. Vad som avgör en språkhandlings orientering är varken det refererade objektet eller fenomenet eller talarens intentioner, utan de retoriska topoi som ligger bakom. Betydelsen av ett yttrande avgörs alltså i första hand inte av vad det refererar till utan av vad för slags argument det utgör.²⁰ Anscombe och Ducrot ägnar sig huvudsakligen åt analyser av vardagsfraser och mindre uttryck i språket. Argumentation ska förstås som relationen mellan två yttranden, där det första är argumentet och det andra slutsatsen.²¹ Topoi är de element som förbinder dessa yttranden. De kan vara inom- eller utomspråkliga. I frasen ”Pierre är rik” – och ”därför har han mycket pengar” – ligger argumentet inneboende i det språkliga uttrycket. Men vid en viss tidpunkt kan samma fras också innehålla den implicita slutsatsen ”därför har han många vänner”, en slutsats som inte ligger i den semantiska betydelsen av ordet ”rik”, utan snarare bygger på sociala eller ideologiska föreställningar kopplade till det språkliga uttrycket inom en viss grupp vid en viss tidpunkt: här närmare bestämt att en rik person drar till sig människor som vill dra nytta av hans pengar.²²

Anscombres och Ducrots pragmatiska syn på topoi har vidareutvecklats av Ruth Amossy, som breddar begreppet inom ramen för en teori om *doxa*, det vill säga de gemensamma och allmänt spridda värderingar samt den kunskap och de åsikter som delas av grupper i samhället. Topikerna är manifestationer av *doxa*. Amossy bidrar med en mera kritiskt reflekterad syn på de ”utomspråkliga” topiker som inkluderar allt från språkliga klichéer till allmänt hållna värderingar. Roland Barthes mytologier anförs som en av flera förutsättningar.²³ Men Amossy vänder sig mot Barthes syn på dessa stereotyper som statiska, negativa och ideologiskt determinerade; tvärt om fungerar de som dynamiska element i språket. Uppgiften för analytikern är inte, menar Amossy, att kritisera ideologiskt trångsynta ståndpunkter, som Barthes exempelvis gör i *Mythologies* (1957).²⁴ Även stereotyper kan fungera som kreativa och generativa element i språket som påverkar läsaren på en rad olika sätt. Analysen av topoi knutna till samtidens *doxa* ska beskriva, utan att döma, dessa dynamiska element i språket.²⁵ I likhet med Amossy har vi en inkluderande syn på topiker, som innefattar dels den aristoteliska topikens allmänna topoi, med Amossys ord ”retoriska topoi”, dels ”pragmatiska topoi”, såsom de appliceras av Anscombe och Ducrot, dels de aristoteliska särskilda topikerna – ”commonplaces” – inkluderande specifika topoi samt gängse vardagsuttryck.

20 Jean-Claude Anscombe & Oswald Ducrot, ”Argumentativity and Informativity”, övers.

Jean-Claude Anscombe, i *From Metaphysics to Rhetoric*, red. Michel Meyer, Synthese Library, vol. 202 (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1989), 80.

21 Jean-Claude Anscombe & Oswald Ducrot, *L'argumentation dans la langue* (Bruxelles: Mardaga, 1988), 163–179.

22 Exemplet är hämtat från Ruth Amossy, ”How to Do Things with Doxa: Toward an Analysis of Argumentation in Discourse”, *Poetics Today* 23:3 (2002), 480.

23 Amossy, ”Introduction to the study of Doxa”, *Poetics Today* 23:3 (2002), 387.

24 Amossy, ”How to Do Things with Doxa”, 468, 465–487.

25 Amossy, *Les idées reçues. Sémiologie du stéréotype* (Paris: Nathan, 1991).

Retorisering – precisering av begreppet

Vi förstår retorisering som en process vari det argumentativa värdet av en viss symbolisk representation förändras som en konsekvens av nya topoi som blir styrande för symbolers mening. Retoriseringen är inte avhängig någons intention att argumentera eller övertyga, även om sådana handlingar kan resultera i framkomsten av nya topoi. Begreppet ”folk” genomgick inte en retorisering enbart på grund av en eller flera personers aktiva val att argumentera genom detta begrepp på ett nytt sätt. Istället ligger förklaringen på ett mera övergripande plan: nya värderingar, tänkesätt och sociala mönster ger upphov till nya topiker som ger förutsättningarna för hur vi argumenterar och förstår språkliga handlingar och deras argumentativa orientering. Uppkomsten av nya topiker utvidgar inte bara den potentiella betydelsen av vissa symboliska uttryck, utan också vidden av de slutsatser vi kan dra när vi möter dessa symboler.

I den historiska undersökningen av retorisering inbegrips dock inte idén om retoriskt neutrala stadier. Retorisering beskriver inte processer där symboliska representationer går från att vara ”icke-retoriska” till att bli ”retoriska”. Man kan peka på tidigare perioder där användningen av begreppet folk är relativt likartad och då begreppet saknar den laddning, spridning och utvidgade funktion som det får, låt oss säga, efter 1800. Men det är strängt taget omöjligt att peka på en tidpunkt då begreppet inte kunde ha en argumentativ kraft och orientering. Retorisering beskriver således processer där förändring sker successivt snarare än genom plötsliga omkastningar.

För begreppets teoretiska relevans är det därför av vikt att kunna uppskatta graden av retorisering. Vi föreslår tre kriterier, varav de två första främst har en kvantitativ inriktning och det tredje en kvalitativ. För det första beror retoriseringen på kvantiteten av nya topoi som styr meningen och den argumentativa orienteringen kring en viss symbolisk representation. För det andra beror den på frekvensen av de symboliska uttryck som representerar begreppet. Dessa faktorer är sannolikt beroende av varandra. Vi kan till exempel peka på det breda intresset för regional folkkultur som växer sig starkt i början av 1800-talet. En populär ny genre är den litterära karaktäristiken av svensken, den ”svenska allmogen” eller ”vårt folk”. Vi ser såväl en uppsjö beskrivningar av det svenska folket i allmänhet som en mängd beskrivningar av regionala särarter. Författare som E.G. Geijer, E. Tegnér, C.A. Aagardh, A.M. Strinnholm, L. Hammarsköld, C.J.L. Almqvist och många andra, skapade och bidrog till att sprida en topik kring det svenska folket uppbyggd kring en rad karaktärsdrag: Svensken som enkel, fattig på materiella medel, fattig till språket, rik på företagsamhet och mod, huslig, störtare av tyranner, misstrogen mot herrskapet, bärare av den gamla odalbondens frimodiga väsende – folket som ”Står fast som klippan, der dess skatter bo”, och så vidare.²⁶ Folket är i många fall summan av de karaktärstyper som kan samlas in och beskrivas, och mera specifikt utvecklas

26 Exempelen hämtade från en antologi redigerad av Martin Schück, *Vårt land och folk. Skildringar af Sverges natur och innebyggare*, del 1 (Stockholm: Bonniers, 1862–1867), 33–28, 58–95; citatet från Tegnér’s ”Vårt Fosterland”, idem, 2.

topoi kring regionala särarter och särdrag, i regel genom en kombination av laster och dygder. Det tvära men arbetsamma och fosterlandsälskande dalfolket, den tröge men flitige skåningen, den kriminelle men modige öläningen, och så vidare. Det tycks som om produktionen av sådana klichéer påverkar och bidrar till utvecklingen av nya topoi kring representationer av folk över huvud taget.

Det ligger nära till hands att beskrivningarna av det svenska folkets skilda fysionomier – till exempel beskrivningen av västerbottningens vackra, närmast ”grekiska eller romerska” kroppsbildning som mot sydost kontrasteras mot ”den fula Finska racen” – glider över till en ideologiskt betingad raslära.²⁷ Hierarkier har uppenbarligen utvecklats inom begreppet folk där den positiva polen otvetydigt ligger hos det ”egna” folket.

Det tredje kriteriet för retorisering har att göra med den betydelsespridning som uppstår när en viss typ av representation får nya funktioner inom en diskurs. De nya topikerna ger upphov till en osäkerhet kring betydelsen, till ambiguitet. I likhet med Kenneth Burke ser vi avvikelserna som en central aspekt av det retoriska. Som han påpekar i en ofta citerad passus: “Even if any given terminology is a *reflection* of reality, by its very nature as a terminology, it must be a *selection* of reality; and to this extent it must function also as a *deflection* of reality.”²⁸ Det kan vara en språklig avvikelse från vad som uppfattas som verkligheten eller det normala, kanske en viss avvikande tolkning men också fördomar eller missförstånd.²⁹ Det finns förstås komplikationer i Burkes teori och dess grund i dikotomin retorik/verklighet, men om man definierar dynamiken i språkliga handlingar med hjälp av topoi kan man möjligen undvika denna problematik: enligt ett sådant doxologiskt synsätt är ju vår kunskap om verkligheten bestämd av hur vi uppfattar den.³⁰

En illustration av det tredje kriteriet – ambiguitet – kan hämtas från de populära bilderna av folkdräkter som sprids i början av 1800-talet över större delen av Europa. En typisk produkt av detta intresse är album som *Ett år i Sverige* (1827–1835) och *Bilder ur svenska folklivet* (1855), bokverk som på samma gång är modereportage, etnologisk kartläggning och nationell manifestation (de riktar sig både till en svensk och till en utländsk publik).³¹ Det äldre av dessa album har som utgångs-

27 Schück, *Vårt land och folk*, del 1, 207.

28 Kenneth Burke, *Language as Symbolic Action. Essays on Life, Literature, and Method* (Berkeley: University of California Press, 1966), 45.

29 Kenneth Burke formulerar saken på följande vis på ett ställe: ”In a sense any slight bias or even unintended error in our vocabulary for describing reality serves as a deflection.”; citat från ”Rhetoric – Old and New” (ursprungligen publicerad 1951), i *New Rhetorics*, red. Martin Steinmann (New York: Scribners, 1967), 75.

30 Burkes idé om retoriken som en teori om *identifikation* (och inte i första hand *persuasion*) har varit grundläggande för en stor del av den nyare amerikanska retorikforskningen. De retoriska, socialt och ideologiskt konstruerade, effekterna hos begreppet folk har i denna tradition diskuterats av flera kritiker. Flera av dem betonar begreppets karaktär av föränderlig fiktion, varigenom en viss ideologi skrivs in hos den publik den riktar sig till. Se fr.a. Michael C. McGees, ”In Search of ‘The People’: A Rhetorical Alternative”, *Quarterly Journal of Speech* 61 (oktober 1975), 235–249; Maurice Charlands ”Constitutive Rhetoric: The Case of the People Québécois”, *Quarterly Journal of Speech*, 73 (maj 1987), 133–150.

31 Christian Didric Forsell, *Ett år i Sverige. Taflor af den svenska almogens klädedrägt, lefnads-*

punkt tesen att nationen bäst speglas genom folkets enskilda liv, där det genuint nationella inte är bortnött av den osvenska och utslätande ”bildningen”.³² På den manifesta nivån innehåller bilderna klädedräkter typiska för olika regioner i Sverige, men bildernas symboliska signifikans präglas av tvetydighet: bilderna representerar både natur och kultur, både något exotiskt och något essentiellt inhemskt eller svenskt, splittrade värderingar som säkert speglar upphovsmännens och publikens eller publikernas förväntningar.

Bokhistorikern Sten G. Lindberg har träffande pekat på likheterna mellan folkdräktsalbum som *Ett år i Sverige* och liknande botaniska eller zoologiska album om fåglar, fjärilar eller blommor.³³ Folket ges alltså en stark association till natur. Bilderna har också en implicit argumentativ orientering med utgångspunkt i den svenska historien, om relationen mellan individ och stat, och om sociala hierarkier. Bilden av mannen från Dalarna, som pryder titelbladet (se ill.), sägs avbilda Morakarlen Engelbrekt, som enligt myten skidade ikapp Gustav Eriksson under hans försök att söka stöd för ett uppror mot den danske kungen Kristian II. Avsikten var att återföra honom till dalkarlarna som nu ångrat sig och önskade ställa sig vid den blivande Gustav Vasas sida. Bildernas beskrivning av och fokus på klädedräkterna – en av flera topoi som samtidigt definierar och underordnas begreppet folk – står ut mot det dramatiska historiska sammanhanget: Engelbrekt är klädd i Ornäs dräkt, ”klädd i kort hvit vadmalsrock med gröna upslag och röda kanter samt hatt med hög spetsig kulle; han stödjer sig på sin enkla men väldiga dalbåge, och pilkogret hänger vid hans sida.”³⁴ Representationen av ”folket” på bilderna kan tyckas fokusera en perifer aspekt av den verklighet som människor i Sverige var en del av. Det folkliga är i detta sammanhang något estetiserat och pittoreskt, framställt för en distanserad betraktarens nöje.³⁵ Folket har därmed på flera sätt avpolitiserats. En äldre genre – modeplanschen, som traditionellt avbildade klädedräkter burna av aristokratin – har här applicerats på en ny social grupp.³⁶ Från vårt perspektiv fram-

sätt och hemseder, samt de för landets historia märkvärdigaste orter; tecknade af J.G. Sandberg, beskrifne af A. Grafström (Stockholm: Johan Hörberg, 1827–1835); Jfr t.ex. *Bilder ur Svenska Folkklifvet*. Tolf teckningar efter originaler af B. Nordenberg, K. Zoll, J.W. Wallander, J. Höckert och B. Wennerberg. Svenska texten af Joh. Aug. Berg (Göteborg: D.F. Bonniers förlag, 1855).

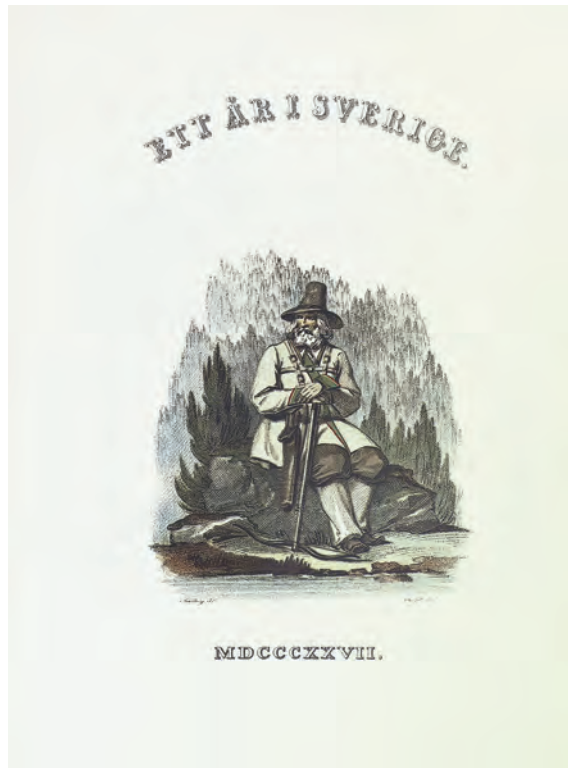
32 Forsell, *Ett år i Sverige*, 1.

33 ”Inledning av Sten G. Lindberg”, i *Ett år i Sverige. Taflor af den svenska almogens klädedrägt, lefnadsätt och hemseder*, facsimileutgåva av första upplagan (Stockholm: Rediviva Publishing House, 1979), opag.

34 Forsell, *Ett år i Sverige*, 9.

35 Konstvetaren Bo Grandien tar upp dessa bilder i sin studie av nygoticismen i nordiskt 1800-tal, och han betonar den etablerade distansen mellan betraktare och avbildat objekt; *Rönndruvans glöd. Nygoticistiskt i tanke, konst och miljö under 1800-talet* (Stockholm: Nordiska museet, 1987), 70–72.

36 Genren modeplanschen berörs i en artikel av konstvetaren Lena Johannesson, som där också sätter in den populära *Ett år i Sverige* i folkdräktstudietraditionen: ”Folkdräktsstudium och folkdräktsverk i Norden och Europa. Några reflektioner”, i *Natur och nationalitet. Nordisk bildkonst 1800–1850 och dess europeiska bakgrund*, red. Jörgen Weibull & Per Jonas Nordhagen (Höganäs: Wiken, 1992), 148–163.

står modediskursen bildligt och bokstavligt talat som en förklädnad av folket. För läsaren framstår bilderna som naturliga representationer av det svenska, de ryms inom en allmän samtida förståelse av "folket". Denna projektion av verkligheten är förstås samtidigt i sitt valda perspektiv en avvikelse från densamma. De nätt klädda figurerna som med lätt hand och med rena kläder avbildas i sitt värv ger en förvriden bild av människors sociala vardag vid denna tid.

Folket som en polemisk figur hos den romantiska skolan

För att närmare visa hur begreppet folk kunde konfigureras enligt en viss argumentationsriktning följer här några exempel från kretsen av svenska romantiska författare. Den svenska romantiken uppstod i ett spänningsfält mellan den etablerade litterära parnassen, med dess traditionellt klassicistiska och franskvänliga litterära inriktning, och en grupp yngre akademiker, författare och litteratörer som förespråkade en ny estetik med inspiration från nyare tysk och engelsk litteratur och filosofi. Denna strid mellan den Gamla och den Nya skolan präglade den framväxande unga litteraturen som ofta hade en polemisk udd. Begreppet "folk" kom att särskilt användas av de unga romantiska författarna av den nya skolan, och det fick ofta en viktig roll i diskussioner om litterär kanon och historia i deras försök att lansera nya estetiska och, i viss mån, politiska program. De mönster för argumentation

som vi möter i deras bruk av begreppet finner vi sedan ofta också i tidningspressen och i romanlitteraturen som uttryck för en allmän tendens i tiden.

En central företrädare för den nya skolan är den uppsaliensiske poeten och filosofen P.D.A. Atterbom. I ett förord till en samling av svenska ”fornsånger” 1816 används begreppet folk som en central länk i en argumentation om inte bara litterär stil utan också om svenskhet. I den aktuella artikeln tar han upp den gamla tråden om skillnaden mellan *les anciens et les modernes*, men nu utifrån en av Herder inspirerad uppdelning mellan natur- och konstpoesi. Han sätter beteckningen konstpoesi på ”sångkonst” som imiterar klassiska förebilder. Den följande meningen demonstrerar en rad argumentativa strategier som alla utgår ifrån ett polemiskt avgränsat folkbegrepp:

I alla fall var och förblef denna lånade sångkonst till sin beskaffenhet främmande för det egentliga *Folket*; och i samma mån, som de bildade stånden afklädt sig karakteren af detta Folk, i samma framskyndande gång, som deras konstpoesi tagit en ytlig och osvensk riktning, tycktes mig (denna syn bedröfvade mest) allmogens uråldriga naturpoesi hafva försvunnit.³⁷

Folket används här främst för att göra en distinktion, och man kan peka på den klassiska topiken jämförelse och dess underkategori skillnad. ”Folket” har den argumentativa funktionen att skilja det verkliga folket i Sverige och deras originella poesi från de ”bildade” klasserna. Vi får en motsatsställning mellan konst och natur, svenskhet och osvenskhet. De bildade klasserna sägs ha fjärrat sig själva från folket, deras bildning är främmande för det svenska, och deras poesi har i sin konstfullhet tappat bort naturpoesis karaktär. På så sätt finner man att begreppet folk grundas i en rad premisser för vad som är naturligt, svenskt och konstnärligt.

En besläktad form av argumentativ orientering, där implicita argument ger kraft åt ord eller begrepp som lyfts fram med emfas (jfr kursiveringen ovan), finner vi i en titel till en av den nya skolans litterära tidskrifter. En ny tidskrift skulle sjösättas av den stockholmska falangen i den romantiska skolan, denna gång genom en polemisk passning till den hittills dominerande uppsaliensiska gruppen, de så kallade fosforisterna. Den senare hade gett ut tidskriften *Poetisk kalender* (1811–1821), en litterär tidskrift inriktad på poesi för en bred läsekrets. De unga stockholmska litteratörerna Clas Livijn och Carl Fredrik Dahlgren döpte den nya tidskriften till *Opoetisk Kalender för Poetiskt Folk* (1821–1822).³⁸ Här motsvaras ordet folk knappast av det tyska begreppet *Volk*, utan snarare av det mera neutrala, deskriptiva ordet *Leute*, det vill säga människor i allmänhet. Ändå rör det sig om ett uttryck för retoriseringen av begreppet folk. Med utgångspunkt i en allmän topik kan vi till en början identifiera namnet som en motsägelse eller en paradox: för varför skulle poetiskt folk läsa opoetisk litteratur? Men titeln är förstås ironisk och det ligger en

37 P.D.A. Atterbom, ”Förord till Nordmansharpan: Svenska fornsånger samlade af utgifvarn”, *Poetisk kalender* 1816, VIII.

38 Om namngivningen av tidskriften, som enligt Livijns egen utsago gick mycket uppsluppet till (genom att man drog lott), se Johan Mortensen, Clas Livijn. *Ett nyromantiskt diktarefragment* (Stockholm: Bonniers, 1913), 230.

implicit distinktion i både ”opoetisk” och ”folk”. Däri ligger den ovan diskuterade topiken, den äldre motsättningen mellan ”folk” och ”bildning”, där bildning står för poetisk sensibilitet. Tidskriftsnamnet anger sitt innehåll som opoetiskt, men samtidigt beskrivs de tilltänkta läsarna som ”poetiskt folk”, ordet folk tidigare sällan associerat med poesi – det betecknade ju rentav människor som *inte* var bildade nog för att uppskatta poesi. I det skämtsamma namnet rymms alltså en rad implicita argument: det verkligt poetiska har inget att göra med bildning; det som traditionellt har uppfattats som poetiskt är inte nödvändigtvis alls poetiskt; och slutligen, så kallade bildade personer är kanske rent av de minst poetiskt sinnade.

Ett annat exempel kan hämtas från C.J.L. Almqvist, en författare som i motsats till majoriteten av övriga romantiska skriftställare gjorde en tydlig vändning mot det politiska och från och med 1839 framträdde som en engagerad liberal debattör med demokratisering på agendan. Åren kring 1820 gav han dock uttryck för en mera konservativ statssyn, om än med idiosynkratiska uttryck. I *Handlingar till upplysning i Manhemsförbundets historia* (1820) talar han till exempel om asaläran som, med Almqvists ord, beskriver inte bara en oskults- eller ”Baldurs-tid”, utan också ett löfte om världens upplösning och kommandet av ”en ny Verldsande”. Han beskriver denna historiska process som grundläggande för ”vår Folkendens”, och menar då en inneboende strävan som både ligger i Sveriges historia och i den enskilda människan.³⁹ Till begreppet folk läggs alltså dels en historiefilosofisk tematik, dels en romantiskt orienterad organismtanke med dess klichémässiga bild av staten som en kropp, vars delar korresponderar som mellan en mikro- och makrokosmos. Senare i samma verk blickar han på liknande sätt ut över den svenska staten och konstaterar att ”Svenska folkets egentlighet är Bonden”. Bonden som ett romantiskt ideal blir sinnebild för den svenska identiteten i allmänhet. Ståndsindelningen till trots är ”allt bondiskt, folkiskt: – och i medelpuncten af Folket står dess Ideal, dess högste älskling, centralljuset, Konungen. Konungen (det ideala) och Folket (Bonden, det reala) äro, i grunden att tala, de två, som i landet endast finnas; och af deras förening uppstår den *statiska Enheten, Riket*”.⁴⁰

Tjugo år senare argumenterar Almqvist i flera artiklar å andra sidan utifrån ”folket” i syfte att visa upp felvändheten hos konservativa tänkare. I Almqvists argumentation har begreppet ofta en starkt idealistisk laddning varmed han kan använda ordet i nya argumentativa riktningar. I sin berömda civilisationskritiska och reformistiskt inriktade debattskrift *Europeiska missnöjets grunder* (först tryckt 1838) argumenterar han i brevdialogens form för en omvärdering av samhällets gängse sociala strata. Ett problem i samtiden, menar han, är att de så kallade bildade klasserna snarare framträder som ”civilisationens hindermän”. Dessa ger sken av förnämhet, lärdom, rent av adlighet, men saknar alla dessa egenskaper ”i hjertat”.⁴¹ En central allmän topos i hela denna diskussion är definitionen:

39 C.J.L. Almqvist, *Handlingar till upplysning i Manhemsförbundets historia* (Stockholm: Johan Imnelius, 1820), 16–17.

40 Almqvist, *Handlingar till upplysning i Manhemsförbundets historia*, 98.

41 Citat från C.J.L. Almqvist, ”Europeiska missnöjets grunder”, i dens. *Samlade Verk* 14, red. Bertil Romberg (Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet, 2005), 37–38.

Med *folk* förstår jag alla personer, som äro så stämda, att de ibland alla sina egenskaper sätta i främsta rummet den, *att vara människa*, och blott i mindre mån värdera allt hvad de annars i verlden kunna vara.⁴²

Således förknippas ”folk” med en tydligt idealistisk idé om vad en människa är, och allting som ligger utanför denna kategori ges en negativ klang. Vad är då denna senare kategori närmare bestämt? Almqvist vänder här på begreppen, för motsatsen till folk kallar han ”pöbel”.⁴³ Detta negativt laddade ord hade tidigare förknippats med hur de bildade klasserna såg på de lägre samhällsskikten, som något hotande, som en massa av moraliskt lägre stående varelser. I Almqvists definition av ”pöbel” ligger, liksom i Atterbomexemplet ovan, en ytlighet, en inskränkthet och upptagenhet vid dekorationer, men därutöver också ett slags egoism, en önskan att bara tjäna sig själv. Almqvist sammanfattar med en koncis definition:

1. *Folk* är den, som af allt hos oss sätter det (af Gud) menskliga högst; och 2.
- Pöbel* den, som sätter den yttre individuella stämpeln högst.⁴⁴

Oppositionen som konstrueras genom definitionen kan beskrivas som spetsfundig, men den visar likafullt hur begreppet folk vid denna tid kan hårbärgera en ganska vidsträckt topik: inbegripande det gudomliga såväl som det politiska.

Slutsatser

Denna artikel har tecknat bakgrunden till begreppet retorisering. Den har vidare föreslagit en teori om hur retoriska processer – förändringar i det retoriska värdet och den argumentativa orienteringen kring vissa symboliska uttryck – ska kunna förstås. Därmed hoppas vi att en stabilare analytisk grund har lagts för retoriseringen som fenomen. Analysen av begreppet ”folk” har här varit illustrativ och inte uttömmande. En utförligare analys skulle kunna kartlägga retoriseringsprocessen mera ingående. Genom att studera en process i flera steg kan man visa hur nya topoi ackumuleras kring uttrycket och hur detta gradvis förändrar hur vi tänker och resonerar kring fenomenet i fråga. Vi har föreslagit tre kriterier för sådana processer: att en mängd topoi på ett nytt sätt samlas kring en symbolisk representation, att man ser en ökning i frekvens över en tid, och slutligen att ökningen och koncentrationen av topiker leder till en osäkerhet om betydelsen. En analys av retorisering kan uppfylla olika syften. Den kan exempelvis vara i huvudsak historiskt deskriptiv, men den kan också användas för att kritiskt granska bakomliggande premisser och implicita värderingar i diskurser.

42 Almqvist, ”Europeiska missnöjets grunder”, 42.

43 Den citerade passagen diskuteras i samband med analysen av Almqvists retoriska skrivsätt och bruket av topiken ”Den upp- och nedvända världen” i Jon Viklund, *Ett vidunder i sitt sekel. Retoriska studier i C.J.L. Almqvists kritiska prosa 1815–1851* (Hedemora: Gidlunds, 2004), 194, 284, et passim; det citerade avsnittet om folk och pöbel ur Europeiska missnöjets grunder citeras också i samband med en diskussion om Almqvists bondeidealiserings och nationalism i Anders Burman, *Politik i sak. C.J.L. Almqvists samhällstänkande 1839–1851* (Stockholm/Stehag: Symposion, 2005), 217–224.

44 Almqvist, ”Europeiska missnöjets grunder”, 42.

Även i dag tillhör ”folk” de begrepp som förmår bära upp en mängd retoriska topoi samtidigt som det används som en av våra mest självklara glosor, liksom intuitivt fattbar och otvetydig och samtidigt försätlig i sin enkelhet. Ett exempel är det frekventa argumentet ”folk ska få välja själva”, använt av politiker och debattörer i det offentliga samtalet om valfrihet. Ordet folk betecknar här till synes ’varje enskild individ’ samtidigt som det för med sig de positiva värderingarna hos ordet folk i dagens svenska: ”vanligt folk” är människor i gemen, alla hyggliga människor – utom möjligen politiker och andra i ”etablissemangen” som ”styr och ställer” i folks liv. Men ordets självklara referens till (i stort sett) *alla människor* döljer samtidigt de maktobalanser som kan finnas mellan individer. Att ”folk får välja själva” betyder ofta i realiteten att *familjer* eller *par* får välja, inte nödvändigtvis individer. Och en part i en relation väljer inte alltid själv fritt, utan måste hävda sig mot den andra parten, i såväl valet av föräldrapenningsuttag som valet av elbolag.

Vad gäller det sista kriteriet för retorisering – ambiguitet – så är det av en annan karaktär än de två första. Osäkerheten om betydelsen drabbar ju inte nödvändigtvis de konkreta mottagarna av ett yttrande. Som framgår av analysexemplen ovan visar sig retoriciteten ibland först i och med det kritiska analysarbetet. Samtidigt kan retoriseringsprocesser leda till blottlägganden både av den argumentativa kraften och ambiguiteten hos ett yttrande. Ett exempel är retoriseringen av ordet ”allmänintresse” i den svenska debatten om public service. Här kom uttrycket alltmer att förknippas med ’sådant som folk vill se’, en förståelse som utmanades av den etiskt grundade definitionen ’det som ligger i allmänhetens intresse’. I denna debatt blev det uppenbart (och debatterat) att begreppet både blivit mångtydigt och kunde användas för helt skilda syften. Såväl uttryckets retoriska kraft som dess ambiguitet blev tydligt demonstrerade. Men exemplet visar också hur ackumuleringen av topiker och den påföljande argumentativa nyorienteringen ofta tjänar intrycket av entydighet. Ansamlingen av topiker speglar doxologiska situationer där framväxten av argumentativa värden är mer eller mindre beroende av att mångtydigheter maskeras. Därav vår hypotes att den retoriska kraften hos ett yttrande ofta döljs av att yttrandets betydelse framstår som given.

”Döljs” kan framstå som bedrägligt i sammanhanget, eftersom det ofta rör sig om språkliga operationer som i regel inte bygger på specifika individers intentioner, utan just på en mer eller mindre allmänt fattad doxa. Analyser av historiska, språkliga och kulturella fenomen medför dessutom en större distans till den förväntade publik som ligger bakom varje yttrande.⁴⁵ I undersökningar av historiska retoriseringsprocesser kan det vara svårt att avgöra vad som verkligen uppfattats som retoriskt, vad som verkligen ”dolts” för olika publik, och hur människor förstått olika symboliska uttryck. Vad vi däremot kan studera är hur historiska diskurser möjliggör såväl mångtydighet som ett döljande av argumentens retoriska kraft. Det handlar om att studera diskursens argumentativa potential snarare än dess reella verkningar, en potential som enligt vår uppfattning inte påverkas av historiska avstånd. En annan möjlighet är att orientera sig mot de punkter i retoriseringsproces-

45 Jfr Amossy som diskuterar denna problematik, ”How to Do Things with Doxa”, 486.

sen där diskursen själv demonstrerar både de symboliska uttryckens ambiguitet och sin egen retoriska kraft (som i debatten om ”allmännyttan”). Här ser vi i själva verket en fruktbar inriktning för utvidgade analyser av processen. Retoriseringen verkar ofta styrd mot situationer som på olika sätt tvingar fram reaktioner mot de retoriserade uttryckens mångtydighet och retoriska kraft. Vetenskapernas begreppsdefinitioner är ett exempel på sådana försök att motverka och neutralisera retoriseringen, men även de politiska diskursernas försök att definiera och internalisera symboler och uttryck kan tolkas i termer av en sådan reaktion. Ett annat exempel är humor, där ironin ofta fungerar som en uppgörelse med den mångtydighet och argumentativa orientering som ett begrepp eller en företeelse uppnått. Ta bara *The Daily Shows* uppgörelse med bilden av svenskarna som ett kommunistiskt folk härömrådet. Eller Tage Danielssons sannolikhetsmonolog efter kärnkraftsolyckan i Harrisburg 1979. Det är tydliga reaktioner mot retoriseringsprocesser, och tydliga försök att rekonstruera det vi kallar *common sense*. Kampen om ordens innebörder är till sist det som står på spel i analysen av dessa processer.

Referencer

- Almqvist, Carl Jonas Love. *Handlingar till upplysning i Manhemsförbundets historia*, Stockholm: Johan Imnelius, 1820.
- Almqvist, Carl Jonas Love. ”Europeiska missnöjets grunder”, *Samlade Verk* 14, red. Bertil Romberg, Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet, 2005.
- Amossy, Ruth. *Les idées reçues. Sémiologie du stéréotype*, Paris: Nathan, 1991.
- Amossy, Ruth. ”How to Do Things with Doxa: Toward an Analysis of Argumentation in Discourse”, *Poetics Today* 23:3 (2002), 465–487.
- Amossy, Ruth. ”Introduction to the study of Doxa”, *Poetics Today* 23:3 (2002), 369–394.
- Andersen, Øivind. *I retoriikkens hage*, Oslo: Universitetsforlaget, 1995.
- Anscombe, Jean-Claude & Oswald Ducrot. ”Argumentativity and Informativity”, övers. Jean-Claude Anscombe, i *From Metaphysics to Rhetoric*, red. Michel Meyer, Synthese Library, vol. 202, 71–87, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1989.
- Anscombe, Jean-Claude & Oswald Ducrot, *L'argumentation dans la langue*, Bruxelles: Mardaga, 1988.
- Atterbom, Per Daniel Amadeus, ”Förord till Nordmansharpan: Svenska fornsånger samlade af utgifvarn”, *Poetisk kalender* 1816.
- Baldwin, C.S. ”Cicero on Parnassus”, *Modern Language Association*, 42:1 (1927), 106–112.
- Berge, Kjell Lars. ”Er språket egentlig retorisk?”, i *Vad är retorik?* (1988) (MINS 29), red. Kjell Lars Berge, 46–71, Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet, 1988.
- Bilder ur Svenska Folkklifvet*. Tolf teckningar efter originaler af B. Nordenberg, K. Zoll, J.W. Wallander, J. Höckert och B. Wennerberg. Svenska texten af Joh. Aug. Berg, Göteborg: D.F. Bonniers förlag, 1855.
- Burke, Kenneth. *Language as Symbolic Action. Essays on Life, Literature, and Method*, Berkeley: University of California Press, 1966.
- Burke, Kenneth. ”Rhetoric – Old and New”, i *New Rhetorics*, red. Martin Steinmann, 60–76, New York: Scribners, 1967).
- Burke, Peter. *Popular Culture in Early Modern Europe*, London: Temple Smith, 1978.
- Burman, Anders. *Politik i sak. C.J.L. Almqvists samhällstänkande 1839–1851*, Stockholm/Stehag: Symposion, 2005.

- Charland, Maurice. "Constitutive Rhetoric: The Case of the People Québécois", *Quarterly Journal of Speech*, 73 (maj 1987), 133–150.
- Curtius, Ernst Robert. *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern: Francke, 1954.
- Deiters, Franz-Josef. "Volk", *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, bd 9, huvudred. Gert Ueding, 1164–1171, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2009.
- Forsell, Christian Didric. *Ett år i Sverige. Taflor af den svenska almogens klädedrägt, lefnadssätt och hemseder, samt de för landets historia märkvärdigaste orter; tecknade af J.G. Sandberg, beskrifne af A. Grafström*, Stockholm: Johan Hörberg, 1827–1835.
- Grandien, Bo. *Rönnrövars glöd. Nygöticistiskt i tanke, konst och miljö under 1800-talet*, Stockholm: Nordiska museet, 1987.
- Johannesson, Kurt. "Gustav Vasa och renässansen", *Livrustkammaren* 15:7/8 (1980), 197–261.
- Johannesson, Kurt. "Retorik – ett nytt universitetsämne?", i *Retorikkens relevans*, red. Övind Andersen & Kjell Lars Berge, 131–139, Oslo: Norsk sakprosa i samarbeid med Norsk faglitteraer forfatter- og oversetterforening, 2003.
- Johannesson, Lena. "Folkdräktsstudium och folkdräktsverk i Norden och Europa. Några reflektioner", i *Natur och nationalitet. Nordisk bildkonst 1800–1850 och dess europeiska bakgrund*, red. Jörgen Weibull & Per Jonas Nordhagen, 148–163, Höganäs: Wiken, 1992.
- Kennedy, George A. *Classical Rhetoric and its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times*, 2 uppl., Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1999.
- Koselleck, Reinhart, et al. "Volk, Nation, Nationalismus, Masse", *Geschichtliche Grundbegriffe, Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, bd 7, red. Otto Brunner, Werner Conze & Reinhart Koselleck, 141–431, Stuttgart: Klett-Cotta, 1992.
- de Man, Paul. "Semiotics and Rhetoric", *Diacritics*, 3:3 (1973), 27–33.
- Lindberg, Sten G. "Inledning av Sten G. Lindberg", i C. Forsell, *Ett år i Sverige. Taflor af den svenska almogens klädedrägt, lefnadssätt och hemseder*, facsimileutgåva av första upplagan (Stockholm: Rediviva Publishing House, 1979).
- McGees, Michael C. "In Search of 'The People': A Rhetorical Alternative", *Quarterly Journal of Speech* 61 (oktober 1975), 235–249.
- Mortensen, Johan. *Clas Livijn. Ett nyromantiskt diktarefragment*, Stockholm: Bonniers, 1913.
- Pernot, Laurent. *Rhetoric in Antiquity*, Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2005.
- Prill, Paul E. "Rhetoric and Poetics in the Early Middle Ages", *Rhetorica*, 5:2 (1987), 129–147.
- Schück, Martin. *Vårt land och folk. Skildringar af Sverges natur och innebyggare, del 1–3*, Stockholm: Bonniers, 1862–1867.
- Sutton, Jane. "The Death of Rhetoric and its Rebirth in Philosophy", *Rhetorica* 4:3 (1986), 203–226.
- Thuren, Lauri. *Derhetorizing Paul. A Dynamic Perspective on Pauline Theology and the Law*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2000.
- Trägårdh, Lars. *The concept of the people and the construction of popular culture in Germany and Sweden, 1848–1933*, diss. Berkeley, University of Calif., Ann Arbor. Mich.: Univ. Microfilms International, 1996.
- Viklund, Jon. *Ett vidunder i sitt sekel. Retoriska studier i C.J.L. Almqvists kritiska prosa 1815–1851*, Hedemora: Gidlunds, 2004.
- White, Hayden. "The Politics of Historical Interpretation: Discipline and De-Sublimation", *The Content of the Form. Narrative Form and Historical Representation*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987.